

Олексій Онищенко, Любов Дубровіна

**АКАДЕМІК ЯРОСЛАВ ДМИТРОВИЧ ІСАЄВИЧ –
УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК, КУЛЬТУРОЛОГ,
ЕНЦИКЛОПЕДИСТ**

Своє семидесятиріччя видатний український історик й культуролог Ярослав Дмитрович Ісаєвич зустрів науковими здобутками, які широко визнані вченими й громадськістю в Україні та світі. Його доробок відображають бібліографічні покажчики зі вступними статтями Миколи Ільницького, який коротко і змістовно охарактеризував життєвий і творчий шлях вченого на тлі доби¹.

Ярослав Ісаєвич народився у селі Верба Дубенського повіту Волинського воєводства в родині педагога і журналіста, колишнього діяча Української Центральної Ради та дипломата УНР. Після закінчення середньої школи у Стрию його життя тісно переплелось зі Львовом. 1957 р. молодий історик здобуває диплом Львівського університету і залишається працювати старшим лаборантом кафедри історії південних і західних слов'ян. А вже через півроку він був запрошений Іваном Крип'якевичем до Інституту суспільних наук АН УРСР, з яким надалі пов'язує своє життя. Саме тут Ярослав Ісаєвич пройшов усі етапи біографії науковця – від молодшого наукового співробітника (1958–1965), старшого наукового співробітника (1965–1984), завідувача відділу історико-культурних пам'яток (1984–1989) до директора Інституту (від 1989 р.). Логічним кроком було перетворення Інституту суспільних наук у 1993 р. в Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, де й досі вчений працює на посаді директора та завідувача відділу історії середніх віків. У 1990 р. Я. Ісаєвича обрано член-кореспондентом АН УРСР, а 1992 р. – академіком Національної академії наук України. Упродовж п'яти років (1993–1998) він очолював Відділення історії, філософії та права НАН України, його двічі обирали президентом Міжнародної асоціації українців.

Ярослав Ісаєвич був головою і членом оргкомітетів багатьох міжнародних і загальнонаціональних наукових форумів, представляв Україну на XVIII та XIX Міжнародних конгресах історичних наук. Він працював в Українському Науковому Інституті Гарвардського університету (США), виступав із доповідями в декількох університетах за кордоном, зокрема в Альбертському (Канада), Токійському (Японія), Мельбурнському (Австралія), Люблінському (Польща). Я. Ісаєвич – почесний доктор Гродненського університету ім. Янки Купали та Волинського державного

¹ *Ярослав Ісаєвич. Бібліографічний покажчик* / Упор. М. Боянівська. Львів, 1999; *Ярослав Ісаєвич. Бібліографія 1999–2005* / Упор. Л. Горішня та Б. Пікулик. Відп. ред. Ю. Ясіновський. Львів, 2006. Див. також бібліографію Ярослава Ісаєвича, вміщену в цьому збірнику.

університету ім. Лесі Українки. За вагомих внесоків в історичну науку, налагодження наукового співробітництва між Україною та Польщею вченого обрано іноземним членом Польської академії наук (1994) та Польської академії наук і мистецтв (2005). Важливим напрямом діяльності Я. Ісаєвича є багаторічна праця на чолі наглядової ради українсько-американського благодійного фонду “Сейбр-Світло”, який сприяє безкоштовному поширенню наукових та освітніх видань в Україні, поповненню фондів масових та спеціалізованих бібліотек дитячою, педагогічною, академічною літературою.

Науковий шлях Я. Ісаєвича ділиться на два хронологічних періоди. Перший – до кінця 80-х років, коли його основні інтереси були спрямовані на фундаментальне вивчення проблем давньої української культури. Учень академіка І. П. Крип’якевича (вихованця школи М. С. Грушевського), Ярослав Дмитрович пов’язав свої наукові інтереси із дослідженням української національної культури періоду середньовіччя та раннього нового часу. У розвідках Я. Ісаєвича висвітлюються теоретичні проблеми культурології, питання історії духовної культури України, Росії, Білорусі, південних слов’ян. Його доробок вирізняється міждисциплінарним характером, слугує інтеграції історичних, філософських та філологічних методів дослідження культурної спадщини.

Для другого періоду, що розпочався з 90-х років, характерне розширення загальної проблематики студій української історії та культури, чому посприяло здобуття Україною незалежності та вивільнення науки з-під ідеологічного диктату. За останні роки Я. Ісаєвич значно збагатив тематичний репертуар своїх досліджень. На посадах академіка-секретаря, директора Інституту, президента МАУ та голови Українського національного комітету істориків він здійснює велику науково-організаційну діяльність, розвиває інтелектуальний потенціал українознавства, інтегрує дослідницькі пошуки в цій сфері не лише в Україні, а й у світі.

Уже з перших років своєї діяльності молодий історик проявив індивідуальний характер ученого та здібності до наукової праці, творче обдарування. Перші статті опублікував 1955 р. ще як студент. У 1961 р. захистив кандидатську дисертацію про історію і культуру Дрогобича від перших згадок до кінця XVIII ст. У ній Я. Ісаєвич на основі широкої джерельної бази вперше відтворив різноманітні аспекти життя цього західноукраїнського міста в добу середньовіччя та раннього нового часу.

Кандидатська дисертація була поглиблена подальшими дослідженнями життя, діяльності, наукової та літературної спадщини українського вченого і культурного діяча Юрія Дрогобича на підставі документів архівів Польщі, Італії, Франції, інших країн. Серед публікацій на цю тему – брошура “Юрій Котермак з Дрогобича. Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича з Русі, доктора мистецтв і медицини Болонського університету” (Львів, 1968), документально-біографічна повість “Юрій Дрогобич” (Київ, 1972; серія біографічних творів “Життя славетних”, вип. 16), бібліографічний покажчик “Юрій Дрогобич. До 500-річчя виходу першої друкованої книги вітчизняного автора” (Львів, 1983) та ін.

Неоціненне значення має внесок Я. Ісаєвича в розвиток досліджень з історії української книги та бібліографії стародруків. Серед його праць у цій галузі виділяється фундаментальний зведений каталог стародруків України, підготовлений разом із відомим мистецтвознавцем Я. Запаском, “Пам’ятки книжкового мистецтва.

Каталог стародруків, виданих на Україні” (т. 1, т. 2 (у 2 кн.), Львів, 1981–1984), що репрезентує найповніший репертуар українських друків XVI–XVIII ст., виданих українською, польською та латинською мовами, із вказівкою на книгосховища не лише України, а й Росії, Польщі, Італії, США та інших країн, де зберігаються їх примірники. Підготовка такого видання вимагала не тільки глибоких знань з історії України, володіння мовами, а й ґрунтовної обізнаності з методами й здобутками спеціальних історичних дисциплін.

У науковій спадщині вченого вагоме місце посідає цикл видань, присвячених Іванові Федорову, його сучасникам та послідовникам, значенню його діяльності для розвитку науки, культури, освіти в Україні та країнах Східної Європи: “Першодрукар Іван Федоров на Україні” (1964), “Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні” (1975; 1983), “Видання Івана Федорова” (1983, співавтор Я. Запаско), “Літературна спадщина Івана Федорова” (1989), “Преемники первопечатника” (Москва, 1981). Ярославові Ісаєвичу вперше вдалося не лише всебічно розкрити діяльність першодрукаря, його внесок у культуру, а й представити унікальну особистість Івана Федорова на тлі історико-культурологічного контексту епохи, зібрати, прокоментувати та опублікувати його доробок як культурного діяча, письменника, літератора, видавця.

У цих виданнях вчений розкриває свої багатогранні здібності історика й культуролога, який лише тоді досягає успіху, коли залучає комплексні методи дослідження історичної спадщини. Зокрема, наголошуючи на ретельності Івана Федорова як наукового редактора, який не тільки передруковував тексти, а й подавав до видання передмови, післямови та присвяти, Я. Ісаєвич за допомогою історико-порівняльного аналізу текстів і маргіналій демонструє блискуче володіння методами різних гуманітарних наук – текстології, джерелознавства, книгознавства, бібліографії, історичного мовознавства, літературознавства, культурології.

Із дослідженням спадщини Івана Федорова тісно пов’язані студії над історією української культури середньовіччя та діяльністю церковних братств, результатом яких стала монографія “Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст.” (Київ, 1966). У багатьох спеціальних статтях та розвідках з історії освіти і духовної культури України Я. Ісаєвич, залучивши нові джерела, відкрив важливі факти про Острозьку та Києво-Могилянську академії, показав, що вони були не тільки першими українськими вищими школами, а й найстарішими у Східній Європі об’єднаннями вчених – попередниками академій наук. Дослідникові вдалося істотно доповнити життєписи таких визначних діячів культури, як Лаврентій Зизаній, Памво Беринда, Петро Могила. Детально висвітлено діяльність друкаря-запорожця, засновника першого приватного видавництва у Києві Тимофія Вербицького, префекта Києво-Могилянської академії, письменника і філософа Мануїла Козачинського – фундатора вищої школи в Сербії. Ці напрацювання стали основою докторської дисертації вченого “Історія друкарства в Україні та його роль у міжслов’янських культурних зв’язках (XVI – перша пол. XVII ст.)”, захищеної в Московському університеті 1978 р.

Водночас вчений плідно працює над підставовими питаннями розвитку української культури середньовіччя та ранньої нової доби. Його дослідження в цих галузях реалізувалися в низці історико-культурологічних монографічних студій: “Культура Галицько-Волинської Русі” (1973), “Джерела з історії української

культури доби феодалізму XVI–XVIII ст.” (1972), “Українська культура XVIII ст.” (1980). У 1994 р. Я. Ісаєвич опублікував розділ “Культура України, Білорусі і народів Прибалтики” у третьому томі “Истории Европы у 8 томах” (Москва).

Розкриваючи феномен ранньої української культури, Я. Ісаєвич виходить за межі вузького предмета дослідження, аналізує його крізь призму книжки, знання і просвітництва з урахуванням особистісного фактора – впливу на цей процес українських учених, письменників, діячів культури. Він дійшов принципово нових висновків щодо специфіки прояву в Україні ренесансу і бароко, значення культурної спадщини українського народу в системі європейської та світової культури.

Особливого значення Я. Ісаєвич надає вивченню історії Галицько-Волинської держави. З-поміж його праць – “Культура Галицько-Волинської Русі” (1973), “Володимир-Волинський” (1983, 1988, у співавторстві). Активізацію досліджень цієї проблематики ми спостерігаємо після Другого Міжнародного конгресу українців, у рамках якого 19–21 серпня 1993 р. в Галичі відбулася Міжнародна наукова конференція “Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія і культура”², у якій взяли участь дослідники з України, Польщі та Росії. Невдовзі з’явилася низка спеціальних різнопланових досліджень Галицько-Волинської держави за безпосередньої участю Ярослава Дмитровича як керівника теми “Галицько-Волинська держава: історія, культура, традиція”, яка виконується в Інституті українознавства, а також видання нарисів “Галицько-Волинська держава” (1999). У 2001 р. побачив світ збірник наукових праць “Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького”, виданий за результатами багаторічних студій Інституту в цьому напрямі.

Теоретичним питанням історії культури й духовності в Україні присвячено значну кількість концептуальних статей Я. Ісаєвича, що вийшли друком упродовж 80–90-х років. Проблема спадкоємності та синтезу культур розглядається, зокрема, в статті “Українська культура у середньовіччі і на світанку нової доби”, що започаткувала випуск періодичного видання “Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність”.

Я. Ісаєвич – один із засновників та наукових редакторів, а також співавторів видання “Історія української культури”, зокрема другого тому (2001), до написання якого залучено широке коло вчених. Уперше в історії України на нових засадах досліджено основні тенденції та специфіку розвитку української культури – багатогранної та самобутньої і водночас органічної частини загальноєвропейської і світової культур.

Фундаментальна монографія Я. Ісаєвича “Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми” (Львів, 2002) не дарма присвячена батькам Ярослава Дмитровича, які усе своє життя плекали повагу до книжки, освіти, культури. Це перше такого типу узагальнене дослідження з історії української книжності як фактора духовної культури українського народу, що подає історичну панораму українського книговидання у взаємозв’язку та єдності традицій української й світової писемності,

² Міжнародна наукова конференція “Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції”. Галич, 19–21 серпня 1993 р.: Тези доп. та повідомлень / АН України; Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. Львів, 1993. 135 с.

друку, культури. У книжці акумульовано багаторічний досвід наукової праці у цій ділянці. У ній яскраво проявилася джерелознавча фаховість автора, його науковий методологічний інструментарій та енциклопедична ерудиція.

Я. Ісаєвич не оминає увагою постатей, що визначали напрямок розвитку культури та науки України у новий і новітній час. Значну кількість статей він присвятив біографічним дослідженням видатних учених, діячів культури України. Тут доречно відзначити, що вчений завжди надавав першорядного значення укладанню енциклопедій та повноцінному представленню в них української культурної спадщини. Ще в радянський період він був автором численних статей про замовчувані або маловідомі постаті в УРЕ, “Радянській енциклопедії історії України”, у 90-ті роки вмістив низку довідок з української тематики у виданому французькою, італійською та англійською мовою “Енциклопедичному довіднику середніх віків” (Париж, 1997; Рим, 1997–1998; Кембридж, 1999), він є членом редколегії та автором багатьох статей “Енциклопедії історії України” та “Енциклопедії сучасної України”.

Я. Ісаєвич спричинився також до дослідження маловідомих сторінок та переосмислення багатокультурної історії Львова, Дрогобича, Стрия, Володимира-Волинського. Останнім часом під його редакцією в Інституті українознавства підготовлено та опубліковано фундаментальне тритомне видання “Історія Львова” (Львів, 2006–2007). У ньому вперше в українській історіографії подано всебічну картину життя міста та його мешканців у різні історичні епохи, змальовано своєрідні процеси взаємодії та взаємовпливів різних культур, котрі творили його неповторне обличчя.

Істотними досягненнями у науково-організаційній діяльності Ярослава Дмитровича позначений період 90-х років ХХ – початку ХХІ ст. Його важливим доробком цього часу є створення концептуальних засад функціонування та вдосконалення діяльності Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, підпорядкованого Відділенню історії, філософії, права НАН України. Безсумнівні успіхи у розвитку цього Інституту, безперечно, пов’язані з особистістю академіка Я. Ісаєвича. Інститут успадкував перевірені часом традиції львівської школи українознавців, які свого часу працювали в Науковому товаристві ім. Шевченка, а у повоєнні роки – у львівських відділах академічних інститутів гуманітарного профілю, після 1951 р. – Інституті суспільних наук АН УРСР.

У 90-х роках в Інституті комплексно займаються проблемами теорії та історії української культури, системним аналізом суспільно-політичного та національно-визвольного рухів у західних землях України ХІХ–ХХ ст. у загальноукраїнському і європейському контексті, працюють над різноаспектними питаннями історії української літератури, історичної та діалектичної лексики української мови. Інститут досліджує матеріальну культуру західноукраїнського регіону і має помітні здобутки у вивченні процесів формування української нації та національної свідомості на різних етапах історичного розвитку. Інтегруючого значення набули періодичні видання Інституту – збірники наукових праць “Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність” (від 1992 року), “Діалектологічні студії” (2003), “Український визвольний рух”, “Шашкевичіана” (2003), “Українська історична та діалектна лексика”, які отримали високу оцінку науковців. Міждисциплінарність властива і відділові історії середніх віків, яким керує академік Я. Ісаєвич. Одним із

перших у системі НАН України він розпочав створення науково-довідкових баз даних, розробку методології досліджень рукописних та книжкових джерел, архівних документів, музичної спадщини. Інститут проводить велику роботу з підготовки кадрів вищої кваліфікації. Під керівництвом Я. Ісаєвича працює спеціалізована вчена рада Д. 35.222.01 із захисту докторських дисертацій за спеціальностями “Історія України”, “Всесвітня історія”, “Етнологія”.

Один з ефективних напрямів наукової діяльності академіка Я. Ісаєвича – співробітництво із провідними науковими історико-культурологічними інституціями Польщі, зокрема участь в організації та проведенні багатьох українсько-польських конференцій, симпозіумів, форумів. Під керівництвом і за участю Я. Ісаєвича проводилося вивчення польсько-українських взаємин в роки Другої світової війни, зокрема трагічних подій на Волині в 1943–1944 рр., опубліковано колективну працю “Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: українсько-польське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади” (2003).

Особливого значення академік надає перетворенню Інституту в координаційний центр із проблем українознавства. За участю українських та зарубіжних науковців проведено низку міжнародних конференцій, симпозіумів, нарад, семінарів, реалізовано декілька спільних наукових проєктів, видано чимало колективних праць. Працівники Інституту проходять стажування у провідних академічних установах Європи, Америки та Австралії. Зміцнюються міжнародні зв’язки Інституту, поглиблюється співпраця з українознавчими центрами Європи, США, Канади, Австралії, Японії. Зокрема, налагоджено зв’язки з Українським науковим інститутом Гарвардського університету, Фондом катедр українознавства, Канадським інститутом українських студій університету Альберти. Науковий авторитет Я. Ісаєвича підтверджується рецензіями українських та зарубіжних учених, його участю у роботі міжнародних конференцій у США та Канаді, а також у редакційній колегії серії “Гарвардська бібліотека давнього українського письменства”.

Не можна не згадати й того, що робота науковців Інституту тісно пов’язана з діяльністю Міжнародною асоціації україністів (МАУ). 1993 р. Я. Ісаєвича обрали Президентом МАУ, на цій посаді він залишався до 1999 р. За цей час він доклав чимало зусиль для організації і проведення декількох конгресів україністів, зокрема другого (Львів, 1993), третього (Харків, 1995) і четвертого (Одеса, 1999). Відзначимо, зокрема, значущість Другого міжнародного конгресу україністів, що відбувся 22–28 серпня 1993 р. у Львові. У ньому взяли участь 693 учасники з 23 країн світу. Найбільшу увагу було зосереджено на виробленні нових концептуальних підходів в українознавчих дослідженнях, переосмисленні важкої спадщини тоталітаризму в новітній історії України³.

Науково-організаційна діяльність Я.Д. Ісаєвича не обмежується керуванням Інститутом українознавства. 1993 р. його обрано академіком-секретарем Бюро Відділення історії, філософії, права НАН України (1993–1998). Цей період

³ Другий міжнародний конгрес україністів. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія / Упоряд. Я. Ісаєвич та Я. Грицак. 1994. Ч. 1. 294 с.; Ч. 2. 218 с.

збігається із часом трансформації суспільства, коли методологічно перебудовуються гуманітарні дослідження, з'являються якісно нові публікації, присвячені “білим плямам” української історії, філософії та права. Науково-організаційна діяльність Бюро відділення була спрямована на забезпечення розвитку пріоритетних наукових напрямів, оптимізацію структури наукових установ, впровадження результатів досліджень у практику державного будівництва незалежної України. В ці роки здійснюються нові фундаментальні наукові проекти. Зокрема, під керівництвом член-кореспондента НАН України П. С. Соханя розпочинається перевидання “Історії України-Русі” М. Грушевського, завдяки зусиллям іноземного члена НАН України О. Пріцака почали активно розвиватися сходознавчі дослідження, започатковано проект “Звід пам'яток історії та культури”, координований академіком П. Т. Троньком, і підготовку багатотомних видань під керівництвом академіка О. С. Онищенка – “Історія Національної Академії наук України. 1918–1933. Документи і матеріали”, “Національна бібліографія України” та ін.

У період, коли вирішувалася доля незалежності України, Я. Ісаєвич – один з ініціаторів відновлення Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. На установчих зборах його обирають заступником голови НТШ, а працівники Інституту очолюють низку секцій НТШ. Відтоді починають виходити відновлені “Записки НТШ”.

Ярослав Ісаєвич став співзасновником і одним з керівників Федерації Інститутів Центрально-Східної Європи – громадського об'єднання вчених України, Польщі, Білорусі. 1995 р. в Монреалі як голова Українського національного комітету істориків Я. Ісаєвич узяв участь у засіданні Міжнародного комітету історичних наук. Він репрезентував Україну, виступаючи з науковими повідомленнями на XVIII (Монреаль, 1995) і XIX (Осло, 2000) міжнародних конгресах істориків. Його доповідь була зачитана також на одній із секцій XX (Сідней, 2005) конгресу.

Зберігши і розвинувши найкращі традиції своїх попередників, Ярослав Дмитрович Ісаєвич зумів на нових засадах створити необхідні умови для інтенсифікації історичних та культурологічних досліджень, об'єднав навколо себе наукових працівників, які визначили вагомі здобутки гуманітарних наук в період суспільних трансформацій. Провадячи широку науково-організаційну роботу, академік Я. Ісаєвич незмінно залишається активним дослідником, який своїми глибоко ерудованими працями повертає з небуття розлогі пласти української культури, вибудовує місток розуміння між мислителями минулого і сучасності, розкриває невичерпні скарби людського досвіду, покликаною гуманізувати взаємини між окремими людьми, цілими народами. Немає сумніву в тому, що нагромаджені досвід і знання і надалі спонукатимуть Я. Ісаєвича до активної наукової творчості та науково-організаторської діяльності, втіляться у майбутніх дослідженнях, а також численній когорті його учнів та послідовників.